

Louis Baeck *

Het historische traject van het ontwikkelingsdenken

1. De genealogie van het denken

Met het ontluiken van de postmoderne geestesstroming in de jaren negentig kwam de historisering van het economisch denken opnieuw tot volle bloei. Daarbij ging de aandacht voornamelijk uit naar de positionering van de economische theorievorming in de globale context van het historische gebeuren. Terwijl de traditionele aanpak vooral oog had voor de ideeënevolutie op zich, plaatste de nieuwe richting haar focus op de vraag van de historische relevantie, d.w.z. op hoe en waarom in een bepaalde tijdsspanne over economische problemen werd gethematiseerd. Met zijn analyse over "la mise en discours" in de sociale wetenschappen was de Franse wetenschapsfilosoof Michel Foucault hierin een gangmaker. Tegenover de universalistische pretentie van algemene geldigheid benadrukt Foucault de historisch mogelijke voorwaarden en tijdsgebondenheid van denksystemen. En hij speurt de breuklijnen op van de wetenschappelijke constructies die zich voordoen bij verandering van periode.

Mijns inziens is ook het ontwikkelingsdenken tijdsgebonden en in hoge mate bepaald door contextuele invloeden. Hierbij zijn de ideologische voorkeuren, het richtinggevende paradigma en de geopolitieke constellatie voor een bepaalde periode kenmerkend. Het ontwikkelingsdenken is een geesteskind van het eerste decennium na de Tweede Wereldoorlog. In een minimum van tijd ontpopte zich een nieuwe discipline tot een

* Louis Baeck is emeritus professor van de K.U.Leuven (Centrum voor Economische Studiën).

apart domein van studie en beleidsformulering. De planetaire dimensie van het probleem, alsook de betrokkenheid en de inzet van universitaire centra, van nationale en internationale instanties, van niet-gouvernementele organisaties, van kerkleiders en – last but not least – van sociaal-politieke en culturele opinievormers in de jonge naties zelf, intensifieerden de thematisering.

In het kielzog van de dekolonisatie kwamen honderden miljoenen mensen plots binnenrijden in de geschiedenis. Wegens de geopolitieke confrontatie tussen de westerse wereld en de Sovjet-Unie kwam het ontwikkelingsdebat van bij de aanvang in ideologisch vaarwater. De Eerste Wereld zette alles op *verwestering*, terwijl de Tweede Wereld de *sovjetisering* nastreefde. Tegenover deze rivaliteit verkoos een groep van jonge naties een eigen koers te varen onder de vlag van *Derde Wereld*. Natievorming, d.w.z. bundeling van alle nationale krachten, kreeg in de jonge landen absolute prioriteit. In het kader van dit politieke project speelde de ontwikkelingseconomie een *disciplinerende* rol. Bij de economisering van het denken op wereldschaal was de nieuwe discipline een gangmakende katalysator. Deze disciplinerende rol was nodig om de vaak utopische verwachtingen, opgejut door de charismatische natievormers van de onafhankelijkheidsstrijd, bij te sturen naar een meer realistische beleidskoers. Maar de concentratie op zuiver economische doelen kwam bij hun leiders en volk over als een moeilijk te verwerken schok. Deze verwekte in de identitair bewuste ontwikkelingslanden een politieke en culturele weerbots.

De macro-economische schema's van de eerste generatie moesten wijken voor verfijnde meersectormodellen, het industrie-centrisme werd gecorrigeerd door meer aandacht voor de rurale economie. En in de volgende fase kwamen de maatschappelijke, culturele en ethische aspecten van de ontwikkeling in het blikveld van theoretici en beleidsvoerders. In een snel tempo werden nieuwe thema's en ideologische voorkeuren aangevoerd: door westerse hervormingsgezinden, door populistische nationalistenvormers, door neomarxisten, door Latijns-Amerikaanse heterodoxen en door islamitische fundamentalisten. Na deze fascinerende saga van de ontwikkelingscontroversen kwam er een periode van ideologische afkoeling.

De Sovjet-Unie, de geopolitieke tegenstander van het Westen, ging langzaam in stagnatie. En na de mislukte perestrojka kon het sovjetmodel geen enkel ontwikkelingsland nog bekoren. In Latijns-Amerika en Afri-

ka werd de populistische beleidskoers verdrongen door disciplinerende militairen. Ook in China leek de prometheïsche ambitie van Mao Zedong niet meer bij machte om de verwachtingen in te lossen. Het concept Derde Wereld verloor aan relevantie. En de invlechting in de wereld-economie kwam alom in versnelling. De Aziatische tijgers ontwierpen een innovatieve strategie naar Japans model. De wereldwijde spreiding van de neoliberale canon stroomlijnde het ontwikkelingsdenken zowat overal volgens eenzelfde marktparadigma. Met de mondialisering van de economie traden de Wereldbank en het IMF op het voorplan als spierkrachtige beleidsactoren en theorievormers. In de universitaire centra verloor het ontwikkelingsdenken terrein en autonomie. Bij deze herverkeering van het economisch denken naar een exclusief markt-dogma, kwamen alle andere alternatieven in de verdrinking; ook de meest beloftevolle die het algemeen belang beoogen. Deze paradigmatische uniformisering, waarbij een van de middelen, met name het markt-mechanisme, verheven wordt tot doel, resulteert in een verschraving, ja zelfs in een ontluistering, van volwaardiger maatschappelijke en menselijke aspiraties.

De mondiale vervoering van de productie, van de financiële markten en vooral ook de uitstraling van de westerse cultuurindustrie zijn zeer diep in de niet-westerse samenlevingen binnengedrongen. In verscheidene cultuurzones van de wereld heeft deze van buitenaf komende aantasting van maatschappelijk en cultureel verankerde gedragsnormen en doelen tot een min of meer acute identiteitscrisis geleid. Aangezien de renaissance van het liberale denken het individualisme benadrukt als een centrale waarde, beleven we een tijd waarin de sociale weefsels worden losgerukt. Hierdoor verslapt de mobilisatiekracht van de sociale solidariteit. Terwijl de maatschappelijke reflex door de neoliberale tendens alom in de verdrinking is gekomen, wordt de reactie op de mondialisering in onze tijd gegoten in *culturele assertiviteit*.

Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat in de spanning tussen de mondialisering van het markt-dogma en de culturele eigenheid, een identitaire weerbots op gang is gekomen. Het ontwikkelingsdenken "nieuwe stijl" situeert zich nu in de dialectische spanning tussen economie en cultuur. Het is opmerkenswaard dat de intellectuelen en de opinievormers van de meest dynamische cultuurzones nu zelf blauwdrukken ontwerpen over hun ontwikkeling, en dat met eigen accenten. Voor onze pluriculturele wereld opent deze verinheemsing nieuwe perspectieven.

2. De westerse reformisten

De onafhankelijkheid van India in 1947 was een klaar startsein voor het economisch denken over ontwikkeling. En toen twee jaar nadien China resoluut koos voor het communistische kamp, ging de thematisering in versnelling. De eerste generatie van westerse theorievormers werd in latere commentaren vergeleken met een reformatorische sekte, gedreven door messiaanse ijver. In enkele jaren tijd ontvouwde een schare van economisten een rist van blauwdrukken voor de ontwikkeling van de jonge naties. Bij de pioniers vermelden we voornamelijk Paul Rosenstein-Rodan, Colin Clark, Ragnar Nurkse, Hans Singer, Simon Kuznets, Arthur Lewis, Albert Hirschman, Walt Rostow, Jan Tinbergen en François Perroux. Hoewel zij verschillende accenten legden, bestond hun gemeenschappelijke aanpak in de formulering van macro-economische modellen die inpikten op het intense nationalisme van die tijd. Het merendeel van de jonge naties was heterocliet van samenstelling. Hun territorium was meestal een resultaat van grillige grenzen, destijds getrokken op basis van toevalligheden bij de koloniale verovering: dwars door etnische groepen, dwars door cultuur- en taalgebieden heen en zonder begrip voor de eigenheid van religieuze gemeenschappen. De macro-economische vervlechting werd beschouwd als de materiële onderbouwing van politieke natievorming. De ontwikkeling van een nationale industrie, bemand door de transfer van rurale arbeidskrachten naar stedelijke nijverheidskernen, stond centraal in het model van Lewis. Rosenstein-Rodan stelde echter dat dit niet gradueel maar met een "big push" moest gebeuren, met de ontwikkeling van de zware nijverheid op kop. Nurkse daarentegen pleitte voor evenwichtige groei met een geleidelijke ontplooiing van bedrijven over een breed front van sectoren. Hirschman legde de nadruk op de dynamische binding tussen de grondstofindustrie en die van afgewerkte producten. En Rostow verwierf vermaardheid met zijn fasentheorie.

Tijdens de crisis van de jaren dertig had het marktmechanisme glans verloren en de noodzaak van actieve bijsturing door de overheid genoot intellectuele en politieke ondersteuning. In de periode 1945-1965 kreeg de keynesiaanse groeitheorie, die was uitgewerkt door Harrod en Domar, de wind in de zeilen. De ontwikkelingseconomen van de eerste generatie waren daarvan de overtuigde promotoren. Zij stelden de *uplifting* van sparen en investeren prioritair. Immers, in de landen met hoge bevolkingsgroei is de opvoering van de kapitaalaccumulatie een absolute vereiste. Actieve interventie vanwege de overheid werd als evident beschouwd. Trouwens, de kolonisatie was van nature een autoritaire vorm van ontwikkeling; het

was niet doenbaar om de postkoloniale overheden die actieve rol te ontzeggen. Een argument van doorslaggevende aard was ook het feit dat de ontwikkelingslanden sectorale en regionale onevenwichten vertonen tussen productie en verbruik. In deze scheve verhoudingen van structurele aard leidt het marktmechanisme tot enorme prijsdistorsies, die het maatschappelijk evenwicht en het algemeen belang schaden.

In het begin van de jaren zestig was de productie van algemene schema's over haar piek heen en evolueerde de ontwikkelingseconomie naar drie nieuwe themavelden.

1. Tijdens de periode van het industrie-centrisme werden de belangen van de agrarische bevolking verwaarloosd, wat in vele ontwikkelingslanden tot de politieke radicalisering van de plattelanders leidde. Een stroom van publicaties over de rurale economie pikte daarop in en ontvouwde een veelheid van plannen over landbouwhervorming. Bij deze perspectivering werd sterk aangeleund bij het veldwerk van sociologen en van antropologen. Deze synergie betekende een intellectuele verrijking voor de drie disciplines. In mijn in 1959 verschenen boek *Economische Ontwikkeling en Sociale Structuur in Belgisch-Kongo* heb ik deze interdisciplinaire methode bepleit en aangewend. De vermaarde Zweedse economist Gunnar Myrdal leverde in zijn *Asian Drama* een meesterlijke synthese van de institutionalistische en interdisciplinaire denkrichting. In striemende taal klaagde hij de eenzijdigheid aan van het "economisme" in het westerse ontwikkelingsdenken.
2. De Indiase economist Mahalanobis corrigeerde het model van Harrod en Domar met een perspectivering van de "two gaps", kenmerkend voor landen die afhankelijk zijn van de export van grondstoffen. Benevens de "gap" tussen sparen en investeren is er ook die tussen uitvoer en invoer. Wegens de verslechtering van de ruiltermen hadden vele grondstoffenlanden te kampen met onevenwicht in de handelsbalans. De reformisten namen deze "gap"-theorie over en legitimeerden op basis van een reeks theoretische scenario's de zin van internationale financiële hulpverlening.
3. Toen de modellen van Harrod en Domar inzake accumulatie van fysisch of financieel kapitaal aan glans verloren, initieerde de Amerikaanse economist Robert Solow de neoklassieke groeitheorie. In de daaropvolgende verfijnde versie van Tinbergen werd de rol van het menselijk kapitaal en van technische vooruitgang centraal gesteld. De

ontwikkelingstheorie absorbeerde deze visie en lanceerde haar thema over de economie van onderwijs, naschoolse vorming en technologische vooruitgang. Deze verschafte theoretische stut en steun voor internationale technische bijstand. De hulpprogramma's van de Verenigde Naties (vooral van UNESCO en PNUD), alsook van talloze bilaterale organisaties werden daarop gestroomlijnd.

3. De Latijns-Amerikaanse heterodoxen

In tegenstelling met de jonge naties hadden de landen van Latijns-Amerika hun onafhankelijkheid verworven in de eerste helft van de negentiende eeuw. Volgens de Ricardiaanse canon van de internationale arbeidsverdeling hadden zij zich gespecialiseerd in productie en export van grondstoffen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden deze landen zichzelf moeten voorzien van nijverheidsproducten op basis van eigen industrie. Dit elan wilden zij verstevigen. Op het einde van de jaren veertig richtten de Verenigde Naties de Comisión Económica para América Latina (CEPAL) op. Onder de leiding van Raúl Prebisch groeide de CEPAL uit tot een krachtige spreekbuis voor overheidsgeïmpulseerde industrialisatie gericht op invoerverving. Prebisch omringde zich met een schare van jonge economen, waarvan de Brazilianen Celso Furtado en Fernando Henrique Cardoso, alsook de Chileen Oswaldo Sunkel en Anibal Pinto faam verwierven. Tegenover de exportstrategie van grondstoffen (*desarrollo hacia afuera*) opteerden zij voor endogenisering, met de ontwikkeling van nationale industrieën (*desarrollo hacia adentro*).

1. Volgens de visie van Prebisch verliep de internationale arbeidsverdeling asymmetrisch, aangezien de ruiltermen gunstiger evolueerden voor de industriestaten dan voor de grondstoffenlanden. In hun empirische studies toonden de Cepalisten aan dat deze verslechtering van ruiltermen niet van conjuncturele maar wel van structurele aard was. Daarbij voerden zij de volgende argumenten aan.
 - a. De inkomenselasticiteit van de vraag naar industrieproducten ligt hoger dan die voor grondstoffen.
 - b. De door technologie gestuurde ontwikkeling van de industrielanden resulteerde in grondstoffenbesparing en vervanging door synthetische producten.
2. De industrialisatiestrategie van de CEPAL steunde daarenboven op ideologische en maatschappelijke voorkeuren. In Latijns-Amerika

was de productie van grondstoffen in handen van grootgrondbezitters en oligarchen. De industrialisatie zou een machtsverschuiving bewerken door de opkomst van een meer vooruitstrevende bourgeoisie, alsook democratiserend werken door de groei in aantal van een industriële werknemersklasse.

3. Ten slotte formuleerde de CEPAL een structuralistische theorie van de inflatie. Volgens de Cepalisten was de inflatie niet het gevolg van monetaire en budgettaire laksheid, maar veeleer van de sectorale asymmetrie tussen productie en verbruik.

Het CEPAL-paradigma was een open aanval op de neoklassieke visie en werkte wereldwijd een intense thematisering voor en tegen. De scherpste kritiek kwam van het IMF. In enkele Latijns-Amerikaanse landen groeide de controverse uit tot een nationaal debat. Hierbij leden het IMF en de neoklassieke economen in het algemeen gezichtsverlies, aangezien ze overkwamen als verdedigers van de historisch voorbijgestreefde klasse, d.w.z. van de oligarchie. De opkomende industriële bourgeoisie, de stedelijke middenklasse en de industrie-arbeiders, daarin gesteund door de landloze plattelanders die streeden voor *reforma agraria*, verlegden de aanvankelijk theoretische controverse naar het politieke front. Een scheurgroep van geradicaliseerde Cepalisten gaf daaraan stut en steun met hun theorie over *dependencia*. Die theorie stelde dat de periferie structureel afhankelijk was van het centrum (de westerse industrielanden) en daardoor uitgebuit werd door ongelijke internationale ruiltermen. Volgens de radicale *dependencia*-school was de socialisering van de economie de ideale oplossing om te ontsnappen aan de structurele en asymmetrische praktijk vanwege het (westerse) industriële centrum. Voor de behoudsgezinde groepen en de gematigde reformisten ging de radicalisering een brug te ver. In de landen waar het conflict ten top steeg en aanleiding gaf tot guerrillastrijd, namen militaire regimes de rol over van ideologische afkoeler, met een autoritair ontwikkelingsbeleid dat gericht was op integratie in de wereldeconomie.

4. Het maoïsme en de neomarxismen

Voor de orthodoxe marxisten stond het stalinisme model inzake planmatige ontwikkeling. En toen Mao Zedong in 1949 het roer overnam in het volkrijkste ontwikkelingsland ter wereld, lanceerde hij de slogan: "De

Sovjet-Unie is onze leermeesteres". Maar in 1955, na het overlijden van de rode tsaar Stalin, ging Mao zijn eigen weg. In de eerste fase was het maoïsme een mengsel van planmatige industrialisatie, ontwikkeling op commando en agrarisch communisme. Nochtans had Mao Zedong meer oog voor het ontwikkelingspotentieel van de boerenmassa dan Stalin en opteerde hij tegen de nomenklatura van de partij ten gunste van een ontwikkelingskoers "op twee benen". De commandostructuur van de door de Russen opgezette kolchozen werd ontmanteld en elk dorp werd gemobiliseerd om een eigen miniaturindustrie te ontwikkelen.

Mao ontpopte zich tot een meesterlijke en charismatische communicator en verkondigde dat de wil van de volksmassa bergen kon verzetten. Maar de "Grote Sprong Voorwaarts" werd een economische flop. Om de macht van de bureaucratie te breken, lanceerde de in minderheid gestelde roerganger zijn "Rode Revolutie", waarbij jonge kaderleden het initiatief overnamen. Toen deze schokgolf ontaardde in chaos, riep Mao het leger in actie om weer orde op zaken te stellen. Ongeacht de geringe economische resultaten van Mao's prometheïsche aanpak, had het maoïsme een enorme impact op de linkse intellectuelen van de Derde Wereld en van het Westen. Het ontwikkelingsdenken maakte zich de boodschap eigen dat de rurale economie meer aandacht verdiende en dat "animatie" een belangrijke stimulus betekent bij de mobilisatie van de massa.

In de ideologische woeling die door het maoïsme werd veroorzaakt, bloesemden verschillende neomarxistische stromingen, met de scheefgroei van de kapitalistische ontwikkeling in de Derde Wereld als slogan. Hierbij verschoof de focus van het "interne" naar het "externe" proletariaat van het kapitalistische systeem. Voor Nieuw-Links bood de oorlog in Vietnam een ideale gelegenheid tot radicale kritiek. De Amerikaanse ontwikkelingssocioloog Gunder André Frank synthetiseerde de neomarxistische visie over *dependência* van het Zuiden en herformuleerde deze stellingen voor de militanten van Nieuw-Links in het Noorden. Zijn stelling dat het kapitalisme leidde tot de "ontwikkeling van de onder-ontwikkeling" in de Derde Wereld, kreeg ruim gehoor. Gelijkgezinde auteurs zoals Samir Amin en Emmanuel Arghiri volgden in zijn spoor en thematiseerden over de imperialistische "uitbuiting" die resulteerde uit de "ongelijke ruil" tussen centrum en periferie. En in zijn ruim verspreide boek *The Capitalist World Economy* stelde Immanuel Wallerstein dat het wereldsysteem van nature asymmetrisch werkt, aangezien de landen van het centrum de technologische voorsprong en militaire macht hebben om de landen van de periferie, niettegenstaande de

uitbuiting, nog onder de knie te houden. Deze radicale kritiek was extreem en eenzijdig. De machtsontplooiing van de Sovjet-Unie en de ongelijke ruil met haar satellieten kwam bij de neomarxisten nooit ter sprake. En het gebrek aan empirische ondersteuning van hun stellingen, als ook het achteloos voorbijgaan aan performerende ontwikkelingslanden, lieten de neomarxistische thesissen verzanden in een louter dogmatische proclamatie. In Latijns-Amerika initieerde Che Guevara een vruchteloze guerrilla om de *campesinos* te activeren. In feite leek de Derde Wereld op het einde van de jaren zestig niet meer ontvankelijk voor een marxistische revolutie. En de anti-westerse weerbets kwam uit een onverwachte hoek van volksmenners die waren opgeladen met religieuze ijver. Met de revolutie van de ayatollahs in Iran signaleerde de islamwereld de overgang van het sociaal-politieke naar het culturele nationalisme. Zij triomfeerden op de meest onverwachte wijze met een omwenteling tegen de bij het Westen aanleunende Sjah. De fundamentalisten zegevierden niet op basis van marxistische slogans maar wel "in naam van Allah". Het westerse reformatorische ontwikkelingsdenken had sinds het begin van de jaren zeventig het ethische perspectief geopend. De thematisering over "equity and growth" en de aandacht voor de kloof tussen arm en rijk getuigen daarvan. In de literatuur over basisbehoeften vond deze strekking concrete uitstippeling. En ook op het geopolitieke vlak had een nog radicalere stroming impact. In de nieuw geschapen UNCTAD, onder leiding van Raúl Prebisch, zette de Organisatie van de Verenigde Naties de ruiltermen tussen centrum en periferie in het blikveld. En de "Groep van 77" (G-77), of de meerderheid van de ontwikkelingslanden, lanceerde het debat over een "Nieuwe Internationale Economische Orde" (NIEO). Het spectaculaire succes van de OPEC-landen scherpte de strijd lust aan van alle grondstoffenlanden. Maar de eendracht tussen de G-77 voor de NIEO was van korte duur. En de bruuske prijsstijging van petroleum brak het elan van de groeicyclus in het Westen. De stagflatie in het centrum opende een nieuw tijdperk, gedomineerd door conservatieve heroriëntering en met een opstapeling van schulden in de ontwikkelingslanden.

5. De kentering in de islamwereld

Na de Iraanse revolutie kwam een culturalistische kentering op gang, met als doel de islamisering van de samenleving; dit op basis van de eigen historische traditie. De fundamentalisten hekelden de zogenaamde

gharbzadegi of de culturele vergiftiging door het Westen. De militaire nederlagen van Nasser tegen Israël, de spectaculaire ongelijkheid als gevolg van de petroleumwinning in enkele gebiedsdelen, het uitblijven van welvaartsresultaten voor de massa, de laïciserende invloed die uitging van de geseculariseerde beleidselites, hadden bij brede lagen van de bevolking een diepe malaise verwekt tegenover de verwestering. Immers, de modernisering veroorzaakte wel een uitholling van de eigen historische tradities, maar bracht geen authentieke ontwikkeling. Rurale ontwortelden en kanslozen emigreerden naar de gammele woonwijken van de steden, die de voedingsbodems zouden vormen voor een radicaal islamitisch reveil.

De intellectuele leiders van de islamisering riepen op tot heilige strijd (*jihad*) tegen alle vormen van verwestering. Sindsdien wordt de culturele en religieuze *jihad* gevoerd tegen zowel de liberale als de socialistische ontwikkelingsmodellen en beleidsvoerders. De herbronning geschiedt op basis van de eigen klassieke traditie en is gericht op het profileren van een nieuwe culturele identiteit en van ontwikkelingsprogramma's ten bate van de sociaal en economisch minstbedeelden (*mustadafin*). De aandacht voor de minstbedeelden en de ontwortelden vanwege de fundamentalisten verklaart onder meer hun succes, niet alleen bij de plattelanders maar ook bij de stedelijke massa.

Gedurende de jongste twee decennia geniet de studie van de islamitische maatschappijwetenschappen (sociologie, politieke wetenschap, economie) in de universitaire centra van Caïro, Jeddah, Tunis, Rabat, Teheran, Islamabad en Lahore een stijgende belangstelling. Als gevolg daarvan voltrekt zich bij de islamitisch geïnspireerde maatschappijwetenschappers een intellectuele dekolonisatie en een theoretisch afhaken van westerse denkpatronen. In deze wetenschappelijke kentering zijn twee verschillende stromingen te onderscheiden.

1. De groepen van intellectuelen die nauw samenwerken met de beleidselites van het Arabisch nationalisme (Egypte, Algerije, Irak, Tunesië) hebben vooral kritiek op het gebrek aan consequentie en oprechtheid van de westerse opvattingen en doelen van modernisering.
2. Een tweede groep, de zogenaamde fundamentalisten, stelt de culturele eigenheid voorop. Deze herbronningsrichtingen richten hun energie minder op moderniseringskritiek, maar verheerlijken de superioriteit van de eigen religieuze en culturele traditie. Volgens hen heeft het Arabische

nationalisme, geïnspireerd door het naoorlogse, geseculariseerde "tiers-mondisme", het volk misleid. Het westers geïnspireerde nationalisme bracht geen authentieke ontwikkeling. De ware ontwikkeling van de islamitische cultuur kan niet komen van geseculariseerde moderniseerders, maar wel van leiders die steunen op de *shariah*, d.w.z. op de door de Profeet geopenbaarde wet van Allah.

In de visie van de fundamentalisten heeft de overname van de westerse denkmodellen geleid tot intellectuele "bedoeïnisering", of tot een situatie van culturele kolonisatie. De islamsamenleving wordt hierin geanalyseerd door middel van uitheemse paradigma's. Deze "bedoeïnisering" van de islamitische intellectuelen had tot gevolg dat de theoretische inspiratie voor de ontwikkelingspolitiek overwegend gekopieerd werd op de probleemformulering in het westerse wetenschappelijke milieu. Externe inbreng leverde weinig inzichtverheldering in de inheemse culturele, sociale en economische problematiek.

De universaliserende aanspraak van de westerse mens- en maatschappijwetenschap wordt aangevochten als instrument van intellectuele kolonisatie. Bij de strijd bare ontwikkelingsdenkers van fundamentalistische signatuur voltrekt zich dus een paradigmakentering, die gericht is op de herovering van de authentieke islamitische identiteit. Als toonaangevende auteurs vermelden we Mohamad Arkoun, Mohamad Choudhury, Mohamad Sidiqi en Seyed Navki.

6. De Consensus van Washington

De geopolitieke en ideologische kentering van de jaren tachtig veroorzaakte een crisis in het westerse ontwikkelingsdenken.

1. Onder de impuls van Nieuw-Rechts (Reagan en Thatcher) evolueerde de westerse wereld naar liberalisme, deregulering en privatisering van overheidsbedrijven.
2. De economische theorievorming volgde deze stroming en bewerkte een renaissance van het neoklassieke paradigma, met de micro-economisering van de macro-economie op het voorplan. Ook de stelling van de aanbodeconomie en van het monetarisme veroverden de geesten.

3. De transfer van financiële middelen van het Westen naar de ontwikkelingslanden verschoof van (multi- en bilaterale) gouvernementele instanties naar kredietverlening door privé-banken en directe investeringen door multinationale ondernemingen. Door de recyclage van enorme bedragen aan petrodollars was er aanvankelijk een overvloed aan liquiditeit tegen lage rentestanden. Maar toen de Verenigde Staten, daarin gevolgd door West-Europa, overschakelden naar inflatiebestrijding met een monetair beleid van hoeveelheidscontrole over geld en krediet, spiraalden de interestvoeten driftig op en kwamen de ontwikkelingslanden met een schuldenberg in de knel.

Mexico was het eerste slachtoffer en decreeteerde in 1982 een moratorium. De terugbetaling van internationale schuld en de rentevordering werden tijdelijk opgeschort. Navolging van dit voorbeeld door andere ontwikkelingslanden zou de wankele kredietpiramide doen kantelen, met nadelige gevolgen voor het financiële systeem van de kredietverstrekkers, voornamelijk van de westerse banken. In deze context traden de Wereldbank (WB) en het Internationaal Monetair Fonds (IMF) op het voorplan. Met de ideologische en morele steun van Wall Street en van de Europese en Japanse banken en schuldeisers, stippelden WB en IMF een ontwikkelingsbeleid uit dat gericht was op schuldendelging. Het beleid van structurele herschikking verwierf bekendheid onder de vlag van *Washington Consensus*.

1. De ontwikkelingslanden werden opgevorderd om een exportsurplus te kweken dat voldoende buitenlandse deviezen zou opbrengen voor de afbetaling van de internationale schulden en voor interestbetalingen. Het beleid spitste zich voornamelijk toe op exportoriëntering.
2. Op politiek vlak was de focus gericht op het afbouwen van overheidsinterventie en op de ontmanteling van staatsbedrijven door privatisering en deregulering.
3. Daarenboven adviseerden de Bretton-Woodsinstellingen de meest gevorderde groeielanden om een aandelenmarkt op te zetten voor financiering van bedrijven door *effectisering*.
4. Benevens deze beleidsaanbevelingen kwamen de Wereldbank en het IMF ook op het publieke forum met ideeën over het ontwikkelingsproces zelf. In de jaren tachtig lanceerden zij de idee van *structurele aanpassing* en in de jaren negentig werd het accent verlegd naar *goed*

bestuur. Daarmee kwamen ze in politiek vaarwater terecht, dat overeenkomstig hun statuten en het statelijke soevereiniteitsbeginsel niet behoort tot hun bevoegdheid.

De kern van het pleidooi over goed bestuur is dat democratische bestuursvormen stimulerend werken op de economische ontwikkeling en dat de vrijemarkteconomie met een minimum aan regulering de zekerste waarborg biedt voor de optimale allocatie van middelen. De nieuwe ideeëngolf over goed bestuur legt ook meer nadruk op de responsabilisering van basisgemeenschappen. Daarbij wordt een impulsrol toebedacht aan de niet-gouvernementele organisaties (NGO's). Dientengevolge behelst goed bestuur: doelmatig overheidsmanagement, marktgericht macro-economisch beleid en het streven naar een democratische rechtsstaat. Als technisch instrumentarium bij de implementering van dit alles wordt vanwege de bestuurders een flinke dosis transparante informatieverstrekking vereist, met controle, alsook regelmatige doorlichting en audit van het gevoerde beleid. Op zichzelf genomen klinken de idealen van goed bestuur als muziek in de oren. Maar bij de economen met aandacht voor de sociaal-culturele dimensie van de ontwikkelingswereld komt de overwegend Anglo-Amerikaanse tonaliteit van het pakket "goed bestuur" over als een opgepoetste vorm van kolonisatie. De programma's van structurele aanpassing vergden een radicaal terugschroeven van het beleid, d.w.z. van expansie van het binnenlands verbruik naar contractie ervan, teneinde een exportsurplus te kweken om de internationale schulden af te betalen. De zwaarste last werd gedragen door de laagste inkomensgroepen, waarvan een groter wordend aantal in een marginale positie beneden het levensminimum terecht kwam. Hierop vlocht de Wereldbank een reeks van sociale vangnetten in, maar zonder veel resultaat. Vooral Zwart Afrika beleefde donkere dagen. Bij de stafleden van de Wereldbank ontstond spanning tussen, enerzijds, de aanhangers van de harde lijn, die, ongeacht de context, het standaardrecept toepasten, en, anderzijds, soepeler inspelers die verschillende programma's voorstonden. Een groep stafleden vestigde de aandacht op het feit dat de programma's van structurele aanpassing en stabilisatie de projecten die gericht waren op armoedevermindering vrijdelden. De tegenstelling tussen beide lokte ook kritiek uit bij ontwikkelingseconomen en in de media. Deze ideeënstrijd binnen en buiten WB en IMF werd nog intenser na de Aziatische crisis van 1997 en de Braziliaanse aderlating van 1999. De roep om "structurele hervorming" van de Bretton-Woodsinstellingen zelf, aangepast aan de behoeften en problemen van het nieuwe millennium, werd luider en indringender.

7. De informele sector

Bij de laatkomers in ontwikkeling – Japan en Rusland, daarna de ontwikkelingslanden – speelde de overheid een grotere rol dan bij de Europese voorlopers van de negentiende eeuw. Het politieke project van de natievorming was verstrengd met het economische project van de ontwikkelingsstaat. In dit formele circuit werd een aanzienlijk deel van de gecreëerde meerwaarde afgeroomd van de massa. Maar tegenover de formele en officiële kringlopen kwam in vele ontwikkelingslanden een informeel circuit in werking. Deze informele sector kan beschouwd worden als een afweermechanisme tegenover het structuurgeweld en de soms willekeurige afroming door autoritaire regimes. In het beste geval, zoals in de Aziatische ontwikkelingsstaten, werd de afgeroomde meerwaarde in de vorm van overheidsinvestering besteed om meer toekomstige meerwaarde te creëren. Trouwens, in deze tiggerlanden werd de afroming gelegitimeerd door een culturele stroming die steunde op de zogenaamde Aziatische waarden.

In de postkoloniale staten van Afrika, daarentegen, had de machtselite wegens haar schaamteloze afroming vrijwel alle legitimiteit verloren en kwam het tot een welige ontplooiing van informele sectoren die functioneerden naar inheemse normen. In vele gevallen heeft deze *métissage* van inheemse en moderne economie gewerkt als schokbreker tegenover de roofbouw en de scheefgroei van het officiële circuit. Deze “verinheemsing” getuigt van de inventieve veerkracht van de autochtone mens en maatschappij om te overleven daar waar het officiële circuit faalt.

Maar het informele circuit vond ook een welige voedingsbodem in minder edele vormen, zoals sluikhandel en maffiapraktijken van criminele aard. In de postcommunistische staten – het ex-Sovjetimperium en ook in China – tieren deze *maffiosi* welig. De liberalisering heeft meer vrijheidsmarges gelaten voor parallele activiteiten zoals smokkel in diamanten en drugs, alsook handel in mensen. Een te bruuske en ondoordachte overschakeling naar liberalisering geeft aanleiding tot ontsporingen.

8. Het Zuidoost-Aziatische ontwikkelingsmodel

De succesvolle inhaalstrategie van naoorlogs Japan heeft fascinerend gewerkt op de Zuidoost-Aziatische tiggers. Een hele schare Japanse econo-

misten hielden daarover vinnige debatten, waarbij Osamu Shimomura, Hisao Kanamori, Miyoei Shinohara en Saburo Okita het voortouw namen. In deze problematisering stonden twee stellingen centraal. De ene school van denken legde de nadruk op de vlotte herstructurering van de industrie met in een aanloopfase exportproducten van de lichte sectoren, gekenmerkt door lage lonen, eenvoudige technologie en arbeidsintensieve productiemethoden. Deze aanloop diende als voedingsbodem voor kwalitatieve opwaardering, door transfer van arbeid, kapitaal en technologie naar industriële activiteiten met hogere meerwaarde: staal, machinebouw, scheepsbouw, assemblage, petrochemie en elektronica. De andere school van denken richtte de focus op het economisch beleid, meer bepaald op de nauwe en synergetische samenwerking tussen de overheid, de grote richtinggevende ondernemingen en hun managers. Volgens deze school van denken is bij laatkomers in ontwikkeling deze administratieve begeleiding doorslaggevend. In Japan waren het MITI (Ministerie van Internationale Handel en Industrie), het Ministerie van Financiën en de Centrale Bank de oriënterende instellingen. Hun fiscale, tarifaire en financiële prikkels waren doorslaggevend om de managers van de privé-sector te activeren voor kwalitatieve herstructurering van de industrie en voor een doeltreffende veroveringsstrategie van de internationale afzetmarkten.

Naar mijn oordeel verschaft Kaname Akamatsu een van de meest originele visies over de industriële inhaalstrategie van Japan, alsook over de bevruchting daarvan op de ontwikkeling van de Aziatische zone in haar geheel. Met beeldspraak die verwijst naar het dierenrijk, vergelijkt Akamatsu de opeenvolgende groeicurven van opwaarderende industrieën met de vlucht van wilde ganzen: *gankô geitai*. Akamatsu deelt de wereldeconomie op in leidende ganzen en onderontwikkelde achterblijvers. Daartussen zitten nieuwe, dynamische groeilanden (*shinkookoku*) zoals Japan, voortgestuwd door een gezwinde inhaalstrategie. In de eerste fase importeren deze inhalers hun industriegoederen uit de economieën van de voorlopers. Maar als de importgoederen eenmaal zijn ingeburgerd, wordt de eigen productie ervan in eigen land opgestart. De importsubstituerende nationale productie volgt – indien ze wordt begeleid door een efficiënt beleid – een S-vormige groeicurve, die Akamatsu vergeleek met de vlucht van een wilde gans. In de volgende fase wordt de eigen productie rijp gemaakt voor competitieve export, waarvan de expansie een gelijkaardige gans-curve volgt. In de aanvangsfase van de industriële ontwikkeling handelt het hoofdzakelijk over consumptiegoederen, vervaardigd met goedkope arbeid, relatief weinig kapitaal en

eenvoudige technologie. Deze cyclus van imports substitutie, gevolgd door efficiënte eigen productie en daarna competitieve export, herhaalt zich telkens weer: in steeds nieuwere gamma's van goederen en sectoren in de richting van opstijgende meerwaarde, met meer kwalitatieve arbeidskrachten en met kapitaal- en technologie-intensiever procédés.

Volgens Akamatsu is de actieve begeleiding van de overheid, in samenwerking met de toonaangevende ondernemingen, van essentieel belang voor het vlotte verloop van deze kwalitatieve herstructurering van het industriële apparaat. Het instrumentarium van de overheid – fiscaal, financieel, tarifair en monetair beleid – moet deze kwalitatieve herstructurering activeren door positieve prikkels te geven aan beloftevolle en steeds hoogwaardiger producten en sectoren die een fikse meerwaarde scheppen, de zogenaamde zonsopgang-industrieën. En door sancties voor de zonsondergang-industrieën, die niet meer competitief genoeg zijn in de internationale afzetmarkten, wordt de weg vrijgemaakt voor de industriële opstarting van meer dynamische bedrijven. Voor de laagwaardige activiteiten ligt de enige toekomst in hun transfer naar de Aziatische buurlanden, d.w.z. naar de dichtbijgelegen lagelonenzones. Met de uitzwerping van Japanse ondernemingen, daarin gevolgd door Europese en Amerikaanse bedrijven, werd een patroon van wilde ganzen opgestart in Thailand, Maleisië en Indonesië, alsook in China en Vietnam.

Aangezien de transnationale ondernemingen (TNO), met hun strategie van overheveling naar deze externe productiebasissen, niet alleen kapitaal maar ook technologie meebrengen, grijpt de dynamiek van opwaardering er in versneld tempo plaats. Bij een industriële ontwikkeling die geassisteerd wordt door TNO, schuiven de ganzen-curven dichter naar elkaar. De economen Kioshi Kojima en Terutomo Ozawa kwamen tot de bevinding dat er in geval van wat zij "tandem-groei" noemen (d.w.z. herstructurering van de lokale industrie, geassisteerd door buitenlandse investeringen) een versneld ganzen-patroon op gang komt. Volgens deze auteurs stuwde deze tandem-groei onder meer ook in de richting van supranationale complementariteit en integratie tussen de Zuidoost- en de Oost-Aziatische industriezones. De supranationale handelsakkoorden in de schoot van de ASEAN zouden deze toenadering bevorderen.

De algemene opinietrend is dat de Aziatische inhalers een vruchtbaar beleid hebben gevoerd op macro-economisch vlak, met evenwicht in het

overheidsbudget, inflatiebeheersing en een bijzonder hoge mobilisatie van spaarmiddelen. De arbeidskrachten werden strak in toom gehouden en de discipline op de werkplaats verliep vrijwel rimpelloos. Maar inzake industriële expansiepolitiek met stimuli voor de export, kwam de Aziatische ontwikkelingsstaat naar voren met een hele batterij beleidsinstrumenten die de marktfundamentalisten de haren ten berge deden rijzen. Een uitgebreide reeks financiële, fiscale en tarifaire beleidsprikkels werd ingezet. Dit alles in synergie met de bankwereld en de top van de ondernemingen. Het beleid was gericht op industriële herstructurering, bevordering van de export en afstraffing van de lome bedrijven. In een golf van westerse publicaties hielden voor- en tegenstanders vinnige discussies over deze beleidskoers.

Bij de politieke economen zoals Alice Amsden, Zia Onis en Robert Wade, die, in tegenstelling met de marktfundamentalisten, meer aandacht schenken aan de historisch-concrete context van deze Aziatische inhalers, alsmede aan hun sociaal-politieke matrix waarin deze functioneren, wordt een positieve klok geluid. Volgens deze auteurs leverde de actieve overheidsbegeleiding in samenwerking met de top van de privé-bedrijven uitzonderlijke resultaten op. Die waren tot aan de crisis voor iedereen zichtbaar in de hoge groeicijfers. De interventionistische en selectieve bijsturing van het productieproces was doelbewust gericht op de herstructurering van de productieve basis in de richting van steeds hoogwaardiger gamma's inzake technologie. In de visie van deze "politieke" economen overtrof de bekwame spoed waarmee de Aziatische top-administratie de technologie-absorptie in beloftevolle banen stuurde, de mogelijkheden die het vrijmarktmechanisme bood. Wegens de fragmentering en de daaruit voortvloeiende imperfectie van de markten in deze groeilanden, is het prijsmechanisme niet het alleenzalmakende instrument. In hun zoektocht naar een doeltreffend groeibeleid waren de ontwikkelingsstaten van Azië voortreffelijke leerlingen.

Het economische succes van de tijgers trok overvloedige stromen internationaal krediet aan. En in juli 1997 stortten de nog broze lokale kapitaalbeurzen in elkaar als gevolg van een vertrouwenscrisis bij de internationale financiële markten. In de paniecreactie trokken de internationale kredietverschaffers en portfoliobeleggers hun kapitalen onverwijld terug, zodat de wankele piramide van de lokale bankwereld inzakte. De Aziatische crisis was een brutale afstraffing van de tijgers, die in de opvolging van het neoklassieke paradigma over de rationaliteit van de financiële markten te snel en ondoordacht hadden gedereguleerd. De fi-

nanciële crisis en de daaropvolgende betutteling van het IMF bracht een weerbots van cultureel nationalisme. Het wantrouwen in westerse denkpatronen bracht een stroming op gang naar "verinheemsing", met als doel de "aziatisering" van Azië.

9. De Braziliaanse "Derde Weg"

Niettegenstaande het feit dat de toonaangevende landen van Latijns-Amerika een enorme schuldenberg hadden opgestapeld, bleef de expansieve en nationalistische thematisering die door CEPAL was geïnspireerd nog lang nazinderen. De orthodoxe stabilisatieschema's werden gezien als een recessief medicijn, dat de ontwikkelingsdynamiek zou fruniken, en lokten alternatieve beleidsvoorstellen uit. De Braziliaanse economen zijn inzake theoretisering over alternatieve scenario's het verst gegaan en hun politieke tenoren kwamen herhaaldelijk in botsing met het IMF. Hun stelling was dat Brazilië bij de vertering van de internationale schuldenberg en bij de beteugeling van de galopperende inflatie, de IMF-recepten moest weigeren en een eigen koers diende te varen. Een koers die op structurele aanpassing aanstuurt zonder recessieve gevolgen. In Brazilië stond het deflatoire stabilisatiebeleid van bij het begin in een kwade geur. Bij de theoretische gangmakers en in de media van de jaren tachtig werd de IMF-therapie in beeld gebracht als een "armadilha da recessão", d.w.z. als een muizenval voor recessie. Bij de formulering van alternatieve schema's stonden de volgende economen in de frontlijn: Luiz Bresser Pereira, Pedro Malan, Regis Bonelli, Jose Camargo, Francisco Lopes, Edmar Bacha en Andre Lara Resende. De groep die doceerde aan de Katholieke Universiteit van Rio de Janeiro stond bekend als neostructuralistisch en kreeg theoretische steun van enkele neoklassieke revisionisten uit het MIT (voornamelijk van Rudiger Dornbusch), terwijl de heterodoxen van de Universiteit Campinas aanleunden bij de intelligentsia van de Braziliaanse socialistische partij. De heterodoxen verwerpen het neoklassieke paradigma op radicaler wijze dan de neostructuralisten, maar inzake de beleidskoers voor Brazilië convergeerden hun stellingen.

Uit de volumineuze stroom van publicaties lijkt mij hun theoretisering over "inflação inercial", de zichzelf activerende inflatie in een regime van veralgemeende loon-prijsindexatie, de meest oorspronkelijke. Het militaire bewind had een veralgemeend systeem van prijs- en inkomens-

indexatie ingevoerd, waarbij de loon-prijsspiraal werd ingetoomd door middel van autoritaire regelgeving. Toen de "linha dura" van de militairen moest wijken voor een democratischer regime, kwamen de maatschappelijke verzuchtingen van het volk op het voorplan: voor een billijker verdeling van de nationale koek, voor de omschakeling van de *favelas* naar leefbare woonwijken, voor een *reforma agraria* die meer aandacht zou hebben voor de landloze plattelanders, en voor meer regionale autonomie van de provincies tegenover het strakke beleid van de centrale overheid.

In deze context van strijd om de (her)verdeling van het nationaal product is de monetaire politiek (controle over geldhoeveelheid en interestbeleid) niet het meest probate middel en zijn meer directe ingrepen vereist om de inflatoire mallemlolen te breken. In een situatie van strijd om de inkomensverdeling worden toekomstige prijsstijgingen geanticipeerd met looneisen en met afwaardering van de nationale munt. Er ontstaat een dubbel muntcircuit: benevens de nationale munt fungeert de dollar als ultieme waardemeter. In deze context verwekt een veralgemeend indexsysteem een *perpetuum mobile* van de loon-prijs-loonspiraal en van monetaire devaluatie. Volgens de bovenvermelde economen kan in die situatie alleen een inkomenspolitiek die gebaseerd is op differentieële blokkering van lonen, kapitaalinkomen en prijzen soelaas brengen. Directe ingrepen die werken als schokeffect zijn noodzakelijk om de anticipaties en de daaruit volgende drift van de inflatoire spiraal radicaal te breken.

Geïnspireerd door deze ideeënstroom van Braziliaanse economen produceerden opeenvolgende regeringen acht heterodoxe stabilisatieplannen teneinde de ontwikkeling van het land te vrijwaren van deflatoire stagnatie. Bij gebrek aan politieke wil liepen deze plannen, niettegenstaande hun originaliteit, met een sisser af. In juli 1994 trad Fernando Henrique Cardoso, de vermaarde links-gerichte ontwikkelingspecialist, aan als tiende Minister van Financiën van de democratiserende transitieperiode. Een maand na zijn aantreden lanceerde Cardoso zijn fameus *Plano Real*. Dit plan initieerde een betekenisvolle breuk met de Braziliaanse heterodoxie. De hoofdaccenten waren: officiële "dollarisering" van de munt, verregaande deregulering van de financiële markten, privatisering van staatsondernemingen en fiscale hervorming.

De meest toonaangevende landen van Spaanssprekend Amerika waren reeds vooropgegaan met een orthodoxe beleidskoers en met "dollarise-

ring" van hun deviezensysteem. Het is tekenend voor onze tijd dat deze neoliberale heroriëntering in Brazilië werd opgestart door een voorman uit een scheurgroep van de hervormingsgezinde sociaal-democraten. En onder de slogan "utopia realista" van eigen signatuur initieerde Fernando Henrique Cardoso een links-liberale zwenking, die hem tot het presidentschap van Brazilië bracht. Als gewiekst politicus verwijst hij naar de voorbeelden van president Clinton, Tony Blair en Gerhard Schröder, die eenzelfde zwenking realiseerden onder de vlag van *Derde Weg*.

De wisselwerking tussen fiscaal-budgettaire autonomie en federale monetaire politiek was een tweede focus van thematisering bij de Braziliaanse economen. In het kielzog van de trend naar democratisering en decentralisering verschaftte de nieuwe grondwet van 1990 ruime fiscale en budgettaire autonomie aan de 27 deelstaten van de Unie die het voeren van een federale monetaire politiek bemoeilijkten. De Braziliaanse economie heeft nu de achtste plaats verworven op wereldvlak. Inzake ontwikkelingsdenken is en blijft haar intelligentia daarin een voortrekker.

10. Het marktsocialisme van China

In vergelijking met de Sovjet-zone en de Comecon-landen, waar de liberalisering en de inschakeling in de wereldeconomie aanleiding gaven tot een jarenlange inzinking, is de globale groeiscore van China een uniek geval. In tegenstelling met Rusland en Oost-Europa, waar de transformatie van bovenaf werd gedecreteerd, is de Chinese versie van marktsocialisme met selectieve liberalisering in gang gezet onder druk van de rurale basis. De boerenmassa en de kleine middenstand eisten beloning op basis van zinvolle en werkzame materiële prikkels, d.w.z. in verhouding met hun arbeidsinzet. De meerwaarde die daardoor aan de basis en op ruimte schaal gecreëerd werd, leverde het kapitaal voor de ontwikkeling van kleine en middelgrote privé-bedrijven. De vernieuwing werd als een "experiment" beschouwd en beperkt tot enkele zones van de maritieme kuststrook. Daar was de ondernemingsgeest nog levendig gebleven wegens ononderbroken netwerking met de Chinezen van de diaspora. De maritieme steden van het Zuiden kenden na de liberalisering een driftige expansie. In het intense en vaak conflictuele ontwikkelingsdebat botsten twee ideeënstromingen inzake beleidsvoering:

1. De gematigd conservatieve vernieuwers, met begrip voor de noodzaak van liberalisering en dynamisering, maar met zoveel mogelijk behoud van de Chinese eigenheid van socialisme. Hierin nam Deng Xiaoping het voortouw, gevolgd door de post-Tiananmen-leiders Jiang Zemin en Li Peng.
2. Een groep libertairen, werkzaam binnen en buiten de partij, die stellen dat de economische rationaliteit niet te verzoenen is met communistische participatie en met een praktijk van verlieslatende staatsbedrijven. Deze groep houdt pleidooien voor een meer radicale liberalisering, maar de gematigden vertolken de opinie van de meerderheid der kaderleden en behouden het roer.

Tot nu toe zijn de macro-economische resultaten spectaculair. De internationale directe investeringen (IDI), afkomstig van de Chinezen uit de diaspora en de westerse multinationale ondernemingen, stromen vlot binnen. De uitstroom van kapitaal blijft daarentegen onder strenge controle. Tussen 1982 en 1998 verdubbelde het gemiddelde inkomen van 280 naar 580 dollar, met een jaarlijkse groei die tussen 7,5% en 8% schommelde. Met deze score is China een kolossale tijger. Begrijpelijkerwijs verwekte de ongelijke spreiding van de ontwikkeling spanningen: regionaal en sociaal. En de hervormingsstrategie van postmaoïstisch China bracht een stroom van publicaties op gang. Daaruit blijkt dat China de ambitie heeft om een supermacht te worden.

In 1978 ging Deng Xiaoping van start met zijn project van de vier modernisering - landbouwindustrie, defensie, wetenschap en technologie - en opende hij een reeks Speciale Economische Zones (SEZ's) voor joint ventures met het westerse kapitalisme. Er kwam toen een weergalozes ontplooiing los van de tot dan toe ideologisch onderdrukte ondernemingsgeest van boeren, ondernemers en lokale bureaucraten. Opmerkenwaard is wel dat de systeemhervormingen zonder veel voorafgaandelijke planning, en veeleer met een grote dosis pragmatisme werden gerealiseerd. De Chinezen, die van beeldspraak hielden, vergeleken deze stapsgewijze en pragmatische koers met "het oversteken van de rivier met een tastend zoeken naar stenen om op te steunen". De hervorming verliep niet rimpelloos en werd meerdere malen gestuit door ideologische achterhoedegevechten tussen voor- en tegenstanders, alsook tussen technocraten en ideologen. En de rivier bood niet altijd voldoende tastbare stenen, zodat de systeemhervorming met vallen en opstaan verliep.

De eerste fase was gericht op decollectivering van de landbouwcommunes en op de activering van lokale industrieën met financiële prikkels voor boeren en ondernemers. Deze maatregelen, actief begeleid door lokale partijbonzen en kredietverschaffers, schiepen niet alleen economische meerwaarde, maar maakten ook een massa plattelanders vrij voor industriële activiteiten in de vrijgelaten ondernemingen. De explosie van boeren-energie transformeerde het platteland. De staatsbedrijven bleven evenwel onder strakke controle van de centrale beleidsinstanties. De bedrijven die "anders dan staatseigendom" worden genoemd, kenden een enorme expansie. Vele partijbonzen en lokale bureaucraten toonden zich zeer gewiekst in het doorsluizen van "politieke leningen" en het verlenen van administratieve voordelen aan de vrijgelaten bedrijven. Daarbij eisten zij wel enkele "prebenden" voor zichzelf. En in de volksmond liep de mare dat zij alleen nog rood waren "aan hun ogen", d.w.z. belust op geld.

Van 1985 tot juni 1989 kwam een tweede rist hervormingen. Daarbij genoten de boeren en de lokale industrieën, maar vooral de SEZ's van het maritieme Zuiden, vrijere armslag. Nu kwamen zwermen van diaspora-Chinezen uit Hongkong, Taiwan en Zuidoost-Azië met kapitaal en met moderne managementtechnieken. In hun kielzog staken ook Japanse, Amerikaanse en Europese (voornamelijk Duitse) investeerders schoorvoetend de rivier over. De bloedige afslachting van Tienanmen koelde kortstondig de hervormingsjijver. En Deng Xiaoping stuurde ook enkele partijgenoten van de top op retraite. Kort nadien nam Jiang Zemin de commandopost over. Nochtans bleven de staatsbedrijven volgens hun voorbijgestreefde normen werken. Hun relatief aandeel in de productie tuimelde van 70% in 1980 naar 41% van het totaal. Jiang Zemin kwam van de boomtown Shanghai. Hij droomde van een stapje verder inzake liberalisering en praamde Deng Xiaoping voor een reis naar het Zuiden. Volgens de annalen zou Deng bij zijn bezoek aan de zeer dynamische provincie Shenzhen verklaard hebben "dat het hem zeer behaagde wat hij daar zag". Sindsdien wordt het economische systeem van het land een Chinese variant van markt-socialisme genoemd. Sinds 1990 zijn de internationale directe investeringen (IDI) naar China in een ware stroomversnelling geraakt. Van 1990 tot 1997 klom de totale stock aan IDI van 18.588 naar het indrukwekkende totaal van 217.341 dollar, wat een vermenigvuldiging met 11,7 betekent. Het totale bedrag aan IDI in verhouding tot het nationaal product spiraalde op van 4,8% in 1990 tot 24,7% in 1997. In vergelijking met de zeer open economieën van Indonesië (25%), Maleisië (48,6%) ligt China nog achter, maar het ligt ver boven

Brazilië (14,2%) en zelfs boven Mexico, lid van de NAFTA (22,3%). Het overgrote deel van de IDI in China is afkomstig uit Azië zelf. Deze volumineuze ingreep van IDI op de nationale economie veroorzaakt er een forse ontwikkeling van tandem-netwerken, vooral in de industriële gamma's met nog relatief lage meerwaarde of van ersatz-kapitalisme. De Japanse zonsongergang-industrieën en die van de diaspora-Chinezen van Zuidoost-Azië zwermen naar China, omdat daar een enorme arbeidsreserve klaarstaat om voor nog lagere lonen en met nog meer discipline te werken.

Daarenboven zijn de IDI overwegend geconcentreerd in de SEZ's van het maritieme Zuiden. In 1995 had Guandong, meer bepaald de delta van de Parel-Rivier, 49,9% van de totale IDI voor zijn rekening genomen en de stad Shanghai alleen al 8,4%. De rest is zeer versnipperd, met uitzondering van de hoofdstad Beijing die 9,8% voor zichzelf aantrok. De ontwikkelingspolen Shenzhen, Zuhai, Dongguan en Shantou van de regio Suangzhou, vormen de tandem-zone van Hongkong, terwijl Xiamen op Taiwan is gericht. De smalle kuststrook met snelle industriële expansie loopt naar het noorden door over Zhejiang, Shanghai, Jiangsu, Shandong en Lianong, dat recht tegenover Zuid-Korea ligt. Als gevolg van de extreme concentratie is de inkomensongelijkheid tussen deze ontwikkelingspolen en de rest van China sterk toegenomen. Tientallen miljoenen plattelanders op zoek naar werk zwermen uit naar het zuiden, waar deze gastarbeiders worden uitgebuit: ondergebracht in gammele woonsteden, maken ze lange werkdagen tegen lage lonen, en van een maatschappelijk vangnet is geen sprake.

In het binnenland is de aanvankelijk indrukwekkende dynamiek van de basis aan het slabakken, als gevolg van dalende rendementen. Te veel lokale industriekernen, daarin gesteund door politieke faciliteiten die de nu onafhankelijker geworden bureaucratie biedt, produceren ongeveer dezelfde producten. Hun dynamiek is over zijn piek heen. Er groeien onverkoopte stocks en de werkloosheid van tientallen miljoenen mensen zonder sociaal vangnet wordt met de dag problematischer. Toen Deng Xiaoping de SEZ's met voortschrijdende deregulering opende voor buitenlandse investeerders, legitimeerde hij deze afwijking van de communistische traditie met een gevleugelde uitspraak: "één land, twee systemen". Sindsdien is China gaan evolueren naar een mozaïek met verschillende systeemvarianten. Denga's zigzagkoers naar soepeler vrijheidsgraden, met impulsen van de basis maar begeleid door corrupte praktijken van lokale partijbonzen, bleef niet zonder impact op de mentaliteit.

Snel rijk worden is nu een nationale rage. De maoïstische utopie is dood en begraven. Er doet zich een notoire afkalving voor van de almacht van de centrale overheden met een ontluistering van hun ideologie.

In de financiële bovenbouw lijdt China aan dezelfde structurele kwalen als Zuidoost-Azië: een onderontwikkeld banksysteem met een groot aantal politieke en kortlopende kredietlijnen. Naar buiten toe, d.w.z. tegenover de internationale speculatieve golven, hebben de Chinese beleidslieden zich veiliger ingedekt. In tegenstelling met de tijgers uit de regio hebben de Chinezen hun internationale kapitaalbalans niet gedereguleerd. De in China binnengestroomde kredieten en investeringen zitten dus vastgeprikt. De Centrale Bank voert een monetair beleid dat onder controle blijft van de politieke overheden. De externe schuld is ongeveer gelijk aan de muntreserve.

Volgens mij is het niet uitgesloten dat het in China eerlang tot een weerbots komt. Die schok kan van het woelige sociale front komen. Het oversteken van de rivier naar de oever van het marktsocialisme is niet vrij van het risico dat de stenen waarop de tastende overstekers steunen, aan het wankelen gaan. Sinds de Aziatische crisis tracht Jiang Zemin de sociale problemen onder controle te houden, met het strakker aantrekken van de beleidsteugels.

11. Besluit en nabeschuiving

Het historische traject van het ontwikkelingsdenken is een van de meest fascinerende saga's van de naoorlogse intellectuele geschiedenis. De jaren 1945-1975 waren een hoogtij van thematisering en canonstrijd. In de jaren tachtig schakelde het Westen over van keynesianisme naar een assertief liberalisme. De stagnerende planeconomieën lieten verstek gaan en hun postcommunistische regimes schoven mee aan in de rij naar de mondialisering. De hoofdstroom van het denken kreeg een nieuwe focus: economische ontwikkeling op basis van privé-initiatief en deregulering, alsook het vestigen en verstevigen van een democratische rechtsstaat. Met deze ambitieuze doelstellingen werd de thematisering over ontwikkeling opgeslorpt in de mondialisering van eenzelfde project, gestimuleerd door de uniformiserende hoofdstroom van de neoliberale "pensée unique".

Na drie decennia van een te belastende overheidsinmenging was de heroriëntering in de richting van het marktmechanisme een heilzame wending. Maar na de val van de Berlijnse Muur en de ontmanteling van de ideologische tegenstanders, werden de marktfundamentalisten alsmatig dogmatischer en problematischer. De wijder wordende kloof tussen arm en rijk overal ter wereld werpt alleszins een schaduw op het neoliberalisme. En op het vlak van het economisch denken tendeeft de evolutie naar eenzijdige scholastiek met slechts één zaligmakend middel, namelijk het marktmechanisme. Daarin is nog weinig plaats voor een apart domein van ontwikkelingsdenken.

Vele ontwikkelingsinstituten verliezen hun wetenschappelijke autonomie of voelen zich genoodzaakt om detailonderzoek uit te voeren voor internationale instellingen (Verenigde Naties en Wereldbank) en voor nationale ministeries van technische bijstand. In deze gesponsorde opdrachten gaat het vooral om details die alleen de opdrachtgever boeien, en wordt elke aanzet tot een globale visie met een emancipatorisch elan in de kiem gesmoord. In de haar kenmerkende ironische stijl heeft professor Irma Adelman de visie van de huidige hoofdstroom als "tunneldenken" bestempeld. Daartegen komt een heilzame reactie op gang. Volgens de "politieke" economen is de universaliserende pretentie van "la pensée unique" in tegenspraak met de verscheidenheid van context. Zij sluiten weer aan bij de reformatorische denkrichtingen van de eerste generatie en leggen het accent meer op institutionele aspecten en de rol van ethische waarden, zoals billijkheid in de maatschappelijke verdeling en strijd tegen de armoede. Deze wending naar meer contextuele veelzijdigheid opent een beloftevol perspectief.

Wegens de opeenvolgende reeks financiële crisissen in enkele van de meest dynamische groeilanden (Mexico, de Aziatische tijgers, Brazilië) kreeg het neoliberale dogma een flinke deuk en leed ook de Consensus van Washington aan ontluistering. In ons postmoderne geestesklimaat werkt de identitaire bewustwording inzake de eigenheid van volkeren en culturen als nieuwe gist in de geschiedenis. In de pluriculturele wereld waarin wij leven is meer ontvankelijkheid en aandacht vereist voor het anders-zijn van de anderen. En ook de best gevormde economen van het Westen moeten leren van gedachten te wisselen met hun collegae en de beleidslieden van andere culturen. Maar dan liefst in het besef dat ook die anderen, vanuit hun standpunt, gelijk kunnen hebben. Immers, hun normen, hun streefdoelen en hun aanpak van problemen liggen ingebed in een andere institutionele en culturele matrix dan de onze. Een

opener en meer onbevangen inzicht in deze verscheiden sociaal-culturele inbeddingen zou veel westers falen in conceptie en beleid kunnen vermijden.

Bibliografie

- ADELMAN, I. en C. TAFT MORRIS (1997), "Development History and its Implications for Development Theory", *World Development*, nr. 6.
- AGHION, P. en C. GARCIA-PENALOSA (1999), "Inequality and Economic Growth", *Journal of Economic Literature*, nr. 4.
- AMSDEN, A. (1994), "Why Isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model to Develop?", *World Development*, nr. 4.
- BAECK, L. (1998), "De Aziatische crisis: Perspectivering en Nabeschouwing", *Leuvense Economische Standpunten*, nr. 93.
- BAECK, L. (2000), *Text and Context in the Thematisation on Postwar Development*, Leuven, Leuven University Press.
- BHADURI, A. en N. DEEPAK (1997), "Le Consensus de Washington et la Libération de l'Economie", *Revue Tiers-Monde*, nr. 150.
- BOMFIM, A. en A. SHAH (1994), "Macroeconomic Management and the Division of Powers in Brazil: Perspectives for the 1990s", *World Development*, nr. 4.
- BURKI, S. en G. PERRY (1998), *Beyond the Washington Consensus*, Washington, Wereldbank.
- CHAPRA, M. (1992), *Islam and the Economic Challenge*, Jeddah, Islamic Institute.
- CHOUERI, Y. (1993), *Il Fundamentalismo Islamico: Origine Storiche e Basi Sociali*, Bologna, Il Mulino.
- DE HERDT, T. en S. MARYSSE (1996), *L'économie informelle au Zaïre*, Parijs, L'Harmattan.
- KAY, C. (1989), *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*, Londen, Routledge.
- CROCKER, D. (1991), "Toward Development Ethics", *World Development*, nr. 5.
- FOUCAULT, M. (1966), *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*, Parijs, en (1969), *L'archéologie du savoir*, Parijs, Gallimard.
- FURTADO, C. (1985), *A Fantasia Organizada*, Rio de Janeiro, Paz e Terra.
- HETTNE, B. (1995), *Development Theory and the Three Worlds*, Harlow, Longman.
- HSIAO ZHOU, K. (1995), *How the Farmers Changed China: the Power of the People*, Boulder, Westview Press.
- KEPEL, S. en Y. RICHARD (1990), *Intellectuels et militants de l'Islam contemporain*, Parijs, Le Seuil.
- KORHONEN, P. (1994), "The Theory of the Flying Geese Pattern of Development and its Interpretations", *Journal of Peace Research*, nr. 1.
- KRUGMAN, P. (1993), "Toward a Counter-counter-revolution in Development Theory", *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics*, Washington.
- LOPES, F. (1986), *O choque heterodoxo*, Rio de Janeiro.

- MCCORMICK, B. en J. UNGER (1996), *China after Socialism*, Londen.
- OMAN, Ch. en G. WIGNARAJA (1991), *L'évolution de la pensée économique sur le développement depuis 1945*, Parijs, OESO.
- POWER, T. (1998), "Brazilian Politicians and Neoliberalism: Mapping Support for the Cardoso Reforms, 1995-1997", *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, nr. 4.
- RODRIG, D. (1998), "Globalization, Social Conflict and Economic Growth", *The World Economy*, nr. 21.
- RIST, G. (1996), *Le Développement: Histoire d'une Croyance Occidentale*, Parijs, Presses de Sciences Po.
- SARDAR, Z. (1996), "Beyond Development: An Islamic Perspective", *The European Journal of Development Research*, nr. 2.
- SCHUURMAN, F. (1993), *Beyond the Impasse: New Directions in Development Theory*, Londen, Zed Books.
- STIGLITZ, J. (1986), "The New Development Economics", *World Development*, nr. 2.
- TAYLOR, L. (1997), "The Revival of the Liberal Creed: the IMF and the World Bank in a Globalized Economy", *World Development*, nr. 2.
- TUCKER, V. (1996), "A Cultural Perspective on Development", *The European Journal in Development Research*, nr. 2.
- WORLD BANK (2000), "Fifty Years of Development Economics", *Development Thinking at the Millennium*, Papers of the Annual Bank Conference on Development Economics, Parijs, 26-28 juni 2000.
- WILBER, C. (1986), "The Methodological Foundations of Development Economics", *World Development*, nr. 2.
- YABUKI, S. (1995), *China's New Political Economy: the Giant Awakes*, Boulder, Westview Press.